

Onverwerkt verleden*

Romain VANLANDSCHOOT

Het boek van Luc Huyse en zijn teamgenoten behoort tot de belangrijkste publikaties van de laatste jaren. De deur werd opengezet naar een grondige discussie over een juiste historisch-wetenschappelijke interpretatie van de collaboratie en de repressie in België. Dat dit boek inmiddels is bekroond met de *Standaard-Prijs*, maakt het niet overbodig een aantal kritische beschouwingen op een rij te plaatsen. Deze kritische bedenkingen hebben zowel te maken met de uitspraken over collaboratie en repressie als met de specifieke 'Vlaamse' context waarin zich deze lang nawerkende historische fenomenen hebben voorgedaan. We bundelen ze rondom drie vragen: 1. Wat bedoelt Huyse met de zgn. Belgische neurose? 2. Leren we iets uit een vergelijking met de buurlanden? 3. Welke zijn de verdiensten van dit baanbrekend werk?

§ 1. „België is ziek van zijn jaren veertig”

Deze aanhef is inmiddels beroemd geworden. België „lijdt aan een neurose die door de collaboratie en de bestraffing daarvan is verwekt”.¹ Aan het eind van het boek, in een beknopte epiloog, poogt Huyse dieper te peilen naar een aantal oorzaken van die 'verziekelijking'. Vooreerst wijst hij op het feit dat „Belgiës afrekening met de collaboratie de voorbije decennia overwegend in negatieve termen (is) gedacht”. Negatief zou zijn: het fiasco van de repressie, „omdat hij er niet is in geslaagd het autoritair en/of anti-Belgisch ideeëngoed uit het land te verwijderen”.² Behoren dit autoritaire en anti-Belgische ideeëngoed, al dan niet in onderlinge verbinding, en de gedragingen die daaruit voortspuiten bij enkelingen en groepen, alléén tot de vaak geïsoleerd geziene oorlogperiode 1939-1945? Werden deze periode, waarin de collaboratie ligt, en de aanzet tot een repressie niet „opgesloten in een cocon waarin een generatie getraumatiseerd door goed en kwaad, door juist en fout, door wit en zwart haar geschiedenis schreef alsof het ging om een geïsoleerd fenomeen?”³ Anderen hebben, met betrekking tot de onvolmaakte en onvolko-

* Als hoofdauteurs vermeldt het boek L. HUYSE en St. DHONDT. Daarnaast werkten mede P. DEPUYDT, Kr. HOFACK en I. VANHOREN. De ondertitel luidt: *Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Uitgeverij Kritak, Leuven, 1991. We citeren verder in deze bijdrage onder het siglum OV.

1. OV, 9.

2. OV, 280-281.

3. *Continuïteit of discontinuïteit in de geschiedenis: België in de Tweede Wereldoorlog*, (een ronde-tafelgesprek, Brussel, 17 januari 1986), in: *Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden*, CII, 1987, 4, 610-623, hier 610.

men benadering van collaboratie- en repressiefenomenen, gewezen op dieper liggende vragen die opdoemen uit een chaotische situatie, „die in het onmiddellijke verlengde liggen van een bezettingsregime”. Deze vragen formuleert Els Witte als volgt: „Welke sporen sloeg de bezettingsperiode in het naoorlogse maatschappelijke bestek? Hoe rekende men met het oorlogsverleden af? Doken de vooroorlogse verhoudingen opnieuw op of werkten ze slechts op de achtergrond door? Ging het om ingrijpende mutaties, begeleid door heftige conflictmomenten? Of was er veeleer sprake van een progressieve hervormingsbeweging?”⁴ In deze vragen steekt ook de vraag naar de repressie. Nog in 1990 kon Witte beweren dat het „studieveld nog goeddeels braak” lag, maar dat het overduidelijk was dat „de krachtsverhoudingen in de bevrijdingsperiode, de repressie en de Koningskwestie” een synthese vormen „die helaas nog dikwijls in hypothesevorming moet blijven steken”.⁵

Vooraleer we dieper ingaan op de vraag of het boek van Huyse en diens medewerkers een constructieve bijdrage levert om het braakliggende studieveld om te woelen en uit te spitten, wijzen we eerst op nog andere negatieve benaderingen van het repressievraagstuk in de Epiloog. De hevigste kritiek, van de zijde van de collaborateurs zelf, betreft de zgn. fundamentele schending van de beginselen van de rechtsstaat. Het boek brengt daar een correctie op aan door uitvoerig in te gaan op de periode 1947-1952. Wat zich dan voordoet is een zesjaarlange zoektocht van de politieke klasse „naar maatregelen die de behandeling van de collaborateurs een meer redelijke en meer billijke grondslag moesten geven”.⁶ Hier liggen de basislijnen van een onderzoek dat zeker nog aan verfijning toe is. „Wie deze episode over het hoofd ziet, lijdt aan historische blindheid of getuigt van kwade trouw”.⁷ Problematischer is echter de periode vóór 11 maart 1947, en zelfs eerder, Huyse is het er volkomen mee eens dat de repressie „een wel erg donkere schaduw werpt over het verleden van dit land” en dat „een rendez-vous met de jaren veertig voor velen vaak nog een pijnlijke ervaring” is.⁸ Waarom? Het antwoord op deze vraag is niet zo eenvoudig en wordt in de *Epiloog* op diezelfde bladzijde 281 die hier uitvoerig aan de orde is, te gemakkelijk afgedaan met een summiere verwijzing naar de Franse en de Nederlandse repressie, die evenmin als de Belgische op „serene wijze” verlopen zijn. In voetnoot 3 citeert Huyse dan een uitspraak van E.H. Kossman, na een voorgaand vergelijkend onderzoek (Frank-

4. E. WITTE, *Tussen restauratie en vernieuwing. Een introductie op de Belgische politieke evolutie tussen 1944 en 1950*, in *Tussen restauratie en vernieuwing*, Brussel, 1989. Hoofdstuk VI van de *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden* (Standaard, Antwerpen, 1990⁵, 227-256) is van de zelfde auteur en draagt dezelfde titel.

5. IDEM.

6. OV, 57. Hoofdstuk V (149-172) draagt als titel: *Op zoek naar redelijkheid (maart 1947 - december 1952)*. Deze zoektocht alleen roept om een exhaustief onderzoek van de op- en neergang van de door Huyse genoemde ‘consensies’.

7. OV, 281.

8. OV, 281, 282.

rijk, Nederland, Noorwegen, België): „Er is, zo lijkt het, daarom geen aanleiding om te beweren dat de Belgische berechting vergelijkenderwijs excessief streng of excessief mild was ...”.⁹ Het loont de moeite, het citaat van Kossman te vervolledigen (de zin is immers niet af na het beletselteken): „waaruit men overigens niet moet concluderen dat zij blijkbaar door een onzichtbare hand precies naar het gulden midden is gevoerd want er is geen redelijke maatstaf voor zulke dingen. Het enige dat men mag constateren is dit: in de omstandigheden van 1944 en 1945, toen ook in andere op de Duitsers heroverde Westeuropese landen velen van degenen die zich tijdens de bezetting principieel tegen de vijand hadden gekeerd of kans hadden gezien de periode op een fatsoenlijke manier te overleven, een radicale afrekening met alle ‘verraders’ eisten, is de Belgische behandeling van deze onhandelbare kwestie niet uitzonderlijk geweest”.¹⁰

Het citaat van Kossman leidt ons niet verder dan tot een verklaringsgrond voor de eenmalige, ingeperkte historische gebeurtenissen en peilt niet naar de dieper liggende ontwikkelingslijnen, waarvan de gebeurtenissen in de repressietijd als een soort verhevigde reactie a.h.w. exploderen. In ieder land en na iedere oorlog komt de afrekening met hen die beschouwd worden als verraders. Op diezelfde plaats verwijst Huyse naar Frankrijk en het werk van H. Rousso (*Le syndrome de Vichy*, Parijs, 1987), een auteur die hij tweemaal vermeldt, vooraan in het boek in de context van amnestie — een „oubli juridique” — en in de *Epiloog*.¹¹ Een jaar na het boek van Rousso verscheen van Philippe Bourdrel, *L'Épuration sauvage 1944-1945*, deel I, een gruwelijk boek dat haast ongeneeslijke littekens bij de lezer nalaat en dat in zijn allereerste zinnen verschrikkelijke diepten evocert: „On a trop oublié que la période de l'occupation l'une des plus sombres de notre histoire, est également, dans les fracas des armes de la Seconde Guerre mondiale, celle de luttes intestines impitoyables. Guerre civile d'idéologies, elle hérite des guerres de Religion la violence aveugle. De l'ancien holocauste intérieur — mais celui-ci s'étendit sur trois siècles ... — elle ravive, ici et là, des foyers mal éteints de haines tenaces et toujours présentes malgré le passage des siècles. Elle explose et se déchaîne sous le choc de la défaite, sous le regard et avec la complicité de l'occupant, mais à qui observe les années de la IIIe République apparaît cette évidence d'une sorte de fatalité, d'une longue accumulation de drames et d'affrontements internes, d'une violence partiellement contenue, fractures successives de l'unité nationale, secousses annonciatrices d'un séisme d'envergure, de l'affaire Dreyfus au printemps 1936 en passant par le 6 février 1934.”¹² Bourdrel wijst met kracht naar de sinds lang aanwezige politieke en ideologische tweedracht in het open-

9. E.H. KOSSMANN, *De Lage Landen 1780/1980*, dl. 2, 1986, 222.

10. IDEM, 222-223.

11. OV, 9, 281.

12. PH. BOURDRELLE, *L'épuration sauvage 1944-1945*, dl. I, Perrin, Parijs, 1988, 15. Het eerste hoofdstuk heeft als titel: *Une guerre civile dans la guerre*.

bare leven van Frankrijk, waarvan de eruptieve gewelddadigheid van de repressie van 1944-1945 een noodzakelijke consequentie is. Hij wijst naar lange, vroegere, voorafgaande, historische wortels van *deze* repressie.

De vraag van Bourdrel is die naar een diepere verklaring waarom in het collectieve geheugen van grote bevolkingsgroepen zo'n „séisme d'envergure” blijft nawerken, traumatisch en neurotiserend. Het gaat hier niet alleen om de gewelddadige, gruwelijke en dramatische epifenomenen van een repressie — het oeroude *vae victis* in een nieuwe, hedendaagse context — maar om allerlei opduikende, ongemakkelijke schuldvragen, en de uitgesproken wil om volledige klaarheid te brengen over een uiterst controversieel verleden.

Volgens Huyse is deze historische neurose toe te schrijven aan het onvermogen van het politiek bestel, aan de verkrampde reacties (uit allerlei hoeken) op de voorbije televisieseries en het media-beeld van het oorlogsverleden en de repressie, en tenslotte aan de „kritiekloze geschriften over de voormannen van de collaboratie”.¹³ Toegegeven, elk van deze drie aangelegenheden leent zich uitstekend tot sociologisch onderzoek. Maar er is meer van doen. „De historische wortels”, zegt Huyse zelf, „reiken tot ver in het verleden”.¹⁴ Hoever? Is dat alleen een kwestie van wetenschappelijk, enigszins, arbitrair afgebakende begrenzing (1942-1952)? Na de lectuur van het boek blijft de vraag naar de diepere en historisch verderliggende oorzaken van collaboratie en repressie niet alleen overeind, ze is zo mogelijk nog groter geworden. De keuze van de *terminus a quo*, 17 december 1942, is in een beperkt Belgisch en juridisch-politiek kader begrijpelijk, maar voor de gehele diepte van de problematiek meer dan „enigszins arbitrair”.¹⁵

Men kan niet om de vraag heen welke de preciese antecedenten, oorzaken en verklaringsgronden van de collaboratie zijn, vooraleer men een bevredigende verklaring geven kan van de repressie en van de ingewikkelde aspecten van de lange nasleep daarvan. De historiografie van deze antecedenten heeft te maken met een aantal ontwikkelingen binnen de Vlaamse Beweging na 1918. Steeds opnieuw worden we geconfronteerd met belangrijke accentverschuivingen in de geschiedschrijving van het activisme.¹⁶ Men hoeft het niet in alles met Lode Wils eens te zijn, maar men moet hem gelijk geven als hij beweert dat de Vlaamse Beweging na de Frontbeweging en het Activisme niet meer

13. OV, 9.

14. OV, 11.

15. OV, 11, 60 e.v. Het gaat hier over de zgn. besluitwet van 17 december 1942, gezien als aanvang van de repressie.

16. L. WILS, *Geschiedschrijving van het activisme*, in *WT*, LI, 1992, 65-82 (n.a.v. D. VAN ACKER, *Het Activistisch Avontuur*, Gent, 1991). Wils heeft het over „verbazend ruim en nieuw bronnenonderzoek”, dat een verdiende plaats heeft in de „wetenschappelijke uitzuivering”, die elke onbevooroordeelde onderzoeker dwingt „tot een nieuwe positiebepaling” (65, 68, 78).

zijn kon zoals voorheen. Het Belgische interbellum is te zeer getekend door deze gebeurtenissen. Men zou een ruim deel van de politieke geschiedenis van deze periode kunnen omschrijven als het pijnlijk onvermogen om deze erfenis van 1918 te klaren. Er is veel meer aan de hand geweest in de jaren dertig dan een precisering van de „visie op landverraad”.¹⁷

Collaboratie en repressie kunnen maar ten gronde verklaard worden, als men het terrein verkent in het bredere veld van de Vlaamse Beweging in het interbellum, de nationalistische groepen binnenin dit veld, de affiniteiten van een aantal nationalistenvoor de rechts-conservatieve tendensen en voor het nationaal-socialisme. Binnen dit politiek ideologische landschap moet de vraag worden beantwoord, hoe en waarom Vlamingen, uit Vlaamse overtuiging, een „tweede” maal in de collaboratie stapten, maar dan in een collaboratie met geheel andere connotaties van „verraad”.

In een bijdrage in *Kultuurleven* van mei 1990 stelde Karel van Deuren dat de collaboratie van het VNV van politiek-pragmatische aard was: de beweging wilde „redden wat er te redden was in de hoop in een nieuwe context de doelstellingen van de Vlaamse beweging te realiseren”. De auteur voegt eraan toe dat dergelijke collaboratiepolitiek dwaas en onrealistisch was en geleid heeft tot „rampzalige consequenties”. Dit laatste moge in ieder geval duidelijk geweest zijn. De repressie en het „onverwerkt verleden” hebben aangetoond, en tonen dat nog altijd aan, hoe rampzalig de consequenties waren en blijven. Alleen maar uit pragmatische beslissingen van zoetwaterfascisten die alleen nationaal-socialistisch het vocabularium gebruikten, „in de hoop er zo bij te kunnen zijn als het ging om te vermijden dat Vlaanderen nazi zou worden. Er werd immers gecollaboreerd voor de Vlaamse eigenheid in het Grootgermaanse Rijk en dat impliceerde voor velen in de eerste plaats, dat Vlaanderen christelijk zou blijven”.¹⁸ De echte ideologische collaborateurs zaten in de SS en in De-Vlag, aldus deze auteur. Bovendien waren deze laatsten vrijzinnigen.

Het is maar al te zeer de vraag of Van Deuren met het oog op het hele probleem van de collaboratie niet lijdt aan een [zekere] gezichtsvernauwing en of hij niet in hetzelfde spoor zit als Lode Claes, die in 1983 een rechtlijnige rechtvaardiging opstelde.¹⁹ Terecht wijst Huysse deze verlengende visie af,

17. OV, 11. — Natuurlijk werd het „verraad” van August Borms gekleurd door een mythologiserend gebruik van Verschaeviana's definitie van verraad, Zie L. VANDEWEYER, *De politieke rol van August Borms tussen 1918 en 1933*, in: *Verschaeviana*. Jaarboek 1986, 81-117; eveneens *Oorlogsgedenkschriften Cyriel Verschaeve*, 1990, 345 en aantekening 883.

18. K. VAN DEUREN, *De collaboratie: ideologie en fout pragmatisme*, in: *Kultuurleven*, LVI, 4, mei 1990, 76-77.

19. L. CLAES, *Het verdrongen verleden: de collaboratie, haar rechters en geschiedschrijvers*, Beveren, 1983. Zie OV, 284.

maar zijn boek geeft onvoldoende opening tot een bredere verklaring van de collaboratie en van wat daartoe (noodzakelijk) geleid heeft. Natuurlijk zal Huyse inbrengen dat zijn taak er niet in bestond, dit complexe ontwikkelingsproces van het interbellum naar de collaboratie indringend te onderzoeken en te verwoorden.

Centraal in deze problematiek staat de betekenis van het VNV als drager van het Vlaams nationalisme en als risicogroep voor de afglijding naar een fascistisch maatschappijmodel. Sinds 1989 is de geschiedschrijving daaromtrent in een stroomversnelling geraakt. Er is vooreerst de uitvoerige behandeling van het nationalisme, het VNV, de collaboratie en repressie in het derde deel van Wils' *Honderd jaar Vlaamse Beweging*.²⁰ Over het boek, vooral wat betreft de collaboratie en de repressie, hebben Huyse en Wils een journalistiek robbertje uitgevochten.²¹

Huyse rekent het Wils als een verdienste aan dat hij „de idealiserende zienswijze van vele flaminganten” van de franjes ontdeed. Het is de taak van historici, onvertogen door onophoudelijk grondig en vernieuwend onderzoek tegen elke mythevorming in te gaan. Uit het boek van Wils haalt Huyse twee belangrijke conclusies aan. Met de ene kan hij zonder meer instemmen: de repressie mag in allereerste instantie niet als een anti-Vlaamse wraakoefening worden beschouwd. De historicus en de socioloog vinden hier elkaar; beiden hebben een schok veroorzaakt voornamelijk in het traditioneel vlaams-nationalistisch milieu. De tweede grote conclusie echter ligt Huyse veel minder. We citeren: „Wils ziet de politieke geschiedenis van België als een nooit-eindigende botsing tussen katholieken en vrijzinnigen. Voor hem is de levensbeschouwelijke breuklijn allesoverheersend. Hij relativeert dan ook het belang van de klasse- tegenstellingen en, wat in België ongebruikelijker is, van de strijd tussen Vlamingen en Franstaligen. (...) Wils ziet de repressie als het zoveelste gevecht tussen katholieken en vrijzinnigen (...). Deze historicus is, met andere woorden: een aanhanger van de theorie, die in de bestraffing van de collaboratie een vrijzinnig complot ontwaart”.

Dit lange citaat uit 1990, dat de Leuvense historicus als het ware in het hart getroffen heeft (we laten de repliek even terzijde), geeft aan de socioloog de gelegenheid zijn eigen analyse en pleidooi te formuleren. Het is de beknopte weergave van zijn boek (dat enkele maanden later verscheen): de kern van zijn pleidooi is „gebaseerd op een analyse van de wetgeving van parlementaire stukken, van ministeriële circulaire, van de richtlijnen van het Auditoraat-generaal”.²²

20. Zie R. VANLANDSCHOOT, *Bij het derde deel van L. Wils' Geschiedenis van het Davidsfonds*, in: *WT*, L, 1, 1991, 45-54.

21. In *Ons Erfdeel*, XXXV, 1990: L. HUYSE, *Onverteerd verleden. Over de geschiedschrijving van collaboratie en repressie* (239-243) en L. WILS, *Antwoord aan L. Huyse* (617-618).

22. IDEM, 240. Zie OV, 19-20 en 175-176.

Niet in de 'katholiek-vrijzinnig' - discussie tussen Wils en Huyse ligt het hoofdprobleem. Deze polarisatie speelt in elke Belgische context mee. Of ze in de collaboratie en voornamelijk in de repressie alleroverheersend is geweest, is een andere vraag. Evenmin ligt de volledige verklaring in de 'Vlaams-Waals'-discussie. Ook deze polarisatie is steeds aanwezig. M.i. is de historische verklaring van collaboratie en repressie, op de dieptelijnen van de geschiedenis uitgezet, veeleer te zoeken in de dubbel verstrengelde problematiek van voor of tegen de Belgische staat, en van voor of tegen een democratisch maatschappelijk politieke orde.

(wordt voortgezet)

Hondstraat 4
8880 Tielt